

ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยม ศิลปะล้านช้างกับศิลปะล้านนา*

FURTHER RESEARCH INTO THE RELATION BETWEEN SQUARE-BASED STYLE STUPA IN LAN XANG ART AND LANNA ART

มนวรัตน์ พรหมรัตน์

Manawat Promrat

สำนักวิชาพหุภาษาและการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ นครศรีธรรมราช ประเทศไทย

School of Languages and General Education, Walailak University, Nakhon Si Thammarat, Thailand

Corresponding author E-mail: manawat.promrat@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง ซึ่งมีพระธาตุศรีสองรัก และพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ เป็นต้นแบบ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบในเชิงศิลปกรรมระหว่างเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยม ในศิลปะล้านช้างกับศิลปกรรมล้านนา ที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม การเมือง และสังคมกับล้านช้างอย่างแนบแน่น ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา และเพื่อศึกษาเปรียบเทียบในเชิงประติมานวิทยาของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างกับศิลปกรรมล้านนา ที่สัมพันธ์กับคติทางพุทธศาสนา จากการศึกษา พบว่า เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างน่าจะได้รับการพัฒนาต่อยอดมาจากชุดหลังคาลาดของปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนา ที่นิยมตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยเฉพาะชั้นหลังคาลาดที่มีสายยอดบัวสี่เหลี่ยมของล้านนา พบว่า มีระเบียบทางศิลปกรรมใกล้เคียงกับองค์พระธาตุศรีสองรัก และชั้นหลังคาลาดยอดบัวเหลี่ยมตรงปลายเป็นตุ่มบัวตูมของล้านนา พบว่า มีระเบียบทางศิลปกรรมใกล้เคียงกับพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ ในการศึกษาเปรียบเทียบเชิงประติมานวิทยา พบว่า เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมล้านช้างมีรูปแบบคล้ายคลึงกับภาพเขาสัตบริภัณฑ์และเขาพระสุเมรุจำลองบนรอยพระบาทประดับมุกของวัดพระสิงห์ในพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะกรณีของพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ที่มีการเรียงลำดับของเจดีย์ประธานและบริวารในรูปแบบที่คล้ายคลึงกับภาพจักรวาลบนรอยพระบาทเป็นอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นว่าเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างมีความหมายเชิงประติมานวิทยาในฐานะศูนย์กลางจักรวาลเช่นเดียวกับเจดีย์ในศิลปะอื่น ๆ

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์, เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยม, ศิลปะล้านช้าง, สถาปัตยกรรม, ศิลปะล้านนา

Abstract

This article aims to further the knowledge and analysis of the square-based stupa style in Lan Xang art, focusing on Phra That Si Song Rak and Phra That Laung in Vientiane as key prototypes. Its objectives are: to conduct an art-historical comparison between the square-based style of Lan Xang's stupa and Lanna art, which has very close socio-cultural and socio-political relations with the Lan Xang kingdom since the mid-21st Buddhist century onward, and to undertake a comparative

*Received October 7, 2025; Revised November 4, 2025; Accepted November 10, 2025

iconographic study of these Lan Xang stupas and Lanna art in relation to Buddhist artistic concepts. The study finds that the Lan Xang square-based style stupa evolved from the tiered, sloping-roof ensembles (Prasat Khong Phra Chao) of Lanna architecture, which became popular from the mid–sixteenth century onward. Especially, the sloping roof tiers with square lotus-finial columns in Lanna architecture reveal compositional principles closely aligned with Phra That Si Song Rak. Similarly, the sloping roofs topped with faceted lotus bud finials of Lanna show stylistic parallels with Phra That Luang in Vientiane. Through iconographic comparison, it has been observed that the square-based style stupa of Lan Xang shares formal similarities with the depictions of the mythical Mount Sattaboriphan and Mount Meru as represented on the mother-of-pearl inlaid Buddha's footprint at Wat Phra Singh, dating to the 21st Buddhist century. In particular, the architectural arrangement of the principal stupa and subsidiary stupas at Phrathat Luang in Vientiane closely correlates with the cosmic diagram depicted on the Buddha's footprint. This suggests that the square-based style stupa of Lan Xang shares the same significant iconographic meaning with stupas in other Buddhist artistic traditions, as the axis mundi or the center of the universe.

Keywords: Relation, Square-Based Stupa, Lan Xang Art, Stupa, Lanna Art

บทนำ

เจดีย์ศิลปะล้านช้างที่เป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่น คือ เจดีย์ที่มีระเบียบทางศิลปกรรมอันมีพระธาตุศรีสองรักเลย และพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ เป็นต้นแบบที่สำคัญ เจดีย์ทรงนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น นักวิชาการฝรั่งเศส เรียกว่า “ทรงเหยือกน้ำ” (La forme en carafe) หรือ “ทรงตุ่มยอดอ่อนดอกไม้” (Le buble en Joyaux) ขณะที่ลาว เรียกเจดีย์ทรงดังกล่าวว่า “ทรงหัวน้ำเต้า” หรือ “ทรงหมากป्ली” ส่วนนักวิชาการไทยเรียกว่า “ทรงดอกบัวเหลี่ยม” บ้าง “ทรงระฆังสี่เหลี่ยม” บ้าง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555) ซึ่งในงานศึกษาชิ้นนี้จะเรียกว่า “เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยม” ตามนิยามของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เนื่องจากเป็นนิยามศัพท์ที่บอกลักษณะทางศิลปกรรมอย่างชัดเจนกว่านิยามศัพท์อื่น

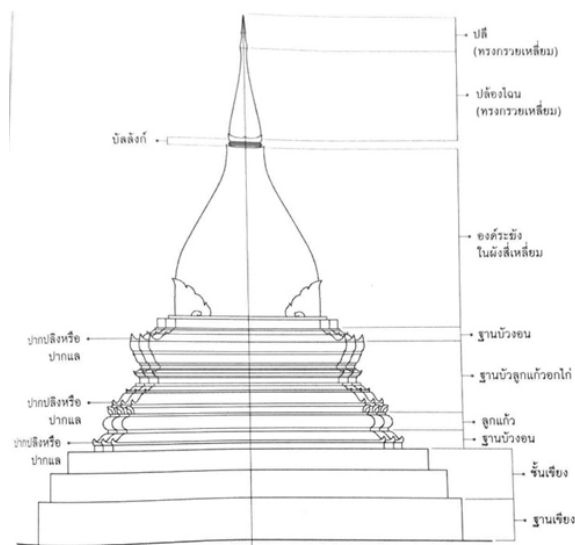
ที่ผ่านมางานศึกษาเกี่ยวกับที่มาของเจดีย์ทรงดังกล่าวหลายชิ้นซึ่งมีสมมติฐานที่แตกต่างกัน เช่น งานศึกษาของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชั้นฐานของเจดีย์พระธาตุศรีสองรักซึ่งมีลูกแก้วขนาดใหญ่ คล้ายเข่งสิงห์ในศิลปะอยุธยารองรับฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย และความนิยมใช้ฐานสิงห์ในการรองรับพระพุทธรูป และฐานอาคารนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยอยุธยาตอนกลางร่วมสมัยกับช่วงเวลาก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก ดังนั้น การทำทรงระฆังสี่เหลี่ยมบนชุดฐานดังกล่าวจึงน่าจะพัฒนามาจากเจดีย์ทรงระฆังเพ็ญมุมของศิลปะอยุธยาซึ่งตั้งอยู่บนชั้นฐานสิงห์นั่นเอง ขณะเดียวกันก็มีความเป็นไปได้ว่าการคาดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่รองรับชุดฐานบัวคว่ำนี้อาจจะเป็นอิทธิพลจากศิลปะพม่าซึ่งมักใช้ระเบียบของฐานบัวคว่ำคาดด้วยลูกแก้วขนาดใหญ่ที่ทอไม้สลักกันซึ่งส่งผ่านมาจากศิลปะล้านนาอีกทอดหนึ่ง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) ขณะที่ ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่ารูปสลักสถูปบนใบเสมา ในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยซึ่งส่วนล่างเป็นรูปหมอนน้ำคล้ายสถูปทวารวดีที่พบในภาคกลางของไทย ในขณะที่ส่วนบนมีลักษณะทรงกรวยคล้ายกับยอดเจดีย์ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม พระธาตุก่องข้าวน้อย เป็นต้น แสดงให้เห็นความสืบเนื่องของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยทวารวดี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2518)

จากข้อสันนิษฐานของ ศรีศักร วัลลิโภดม แม้ว่าในด้านหนึ่งจะปรากฏความคล้ายคลึงกันระหว่างภาพสลักบนใบเสมากับรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ดีกลับไม่ปรากฏความสืบเนื่องของงานศิลปกรรมระหว่างสมัยทวารวดีกับศิลปกรรมช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งเป็นช่วงที่การสร้างเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมได้รับ

การศึกษาที่ละเอียดทางศิลปกรรมและวัฒนธรรมจากล้านนาจึงอาจทำให้การทำความเข้าใจที่มาของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างยังไม่สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมศิลปะล้านช้างกับศิลปะล้านนา เกี่ยวกับรูปแบบทางศิลปกรรมของเจดีย์องค์ระฆังสี่เหลี่ยมศิลปะล้านช้างที่สัมพันธ์กับศิลปกรรมล้านนา ได้แก่ พระธาตุศรีสองรัก พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ และประติมานวิทยาของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมศิลปะล้านช้างที่สัมพันธ์กับศิลปกรรมล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เพื่อขยายพหุความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและประติมานวิทยาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเจดีย์ในศิลปกรรมล้านช้างกับศิลปกรรมล้านนา อันจะนำไปสู่การสร้างข้อถกเถียง ข้อวิพากษ์ที่เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านศิลปะไทย รวมถึงวิชาการในแขนงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

พระธาตุศรีสองรัก

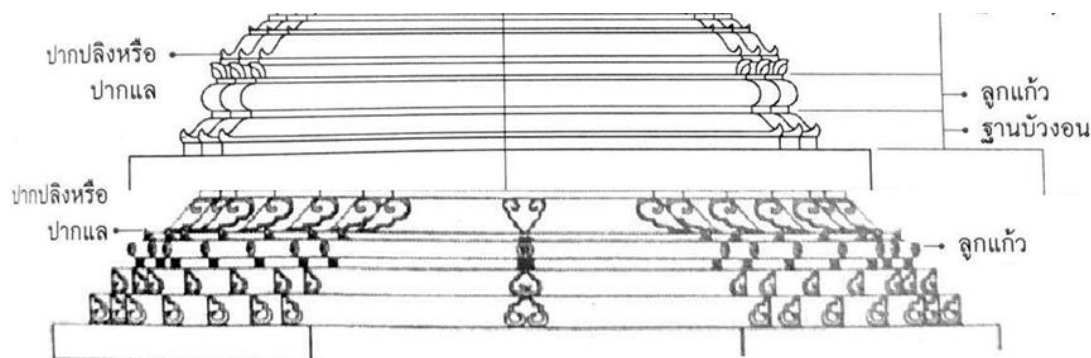
หากพิจารณาจากศิลปกรรมพระธาตุศรีสองรักซ์ (ภาพที่ 1) (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) จากหลักฐานจารึกของพระธาตุศรีสองรัก เจดีย์องค์ดังกล่าวน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับการกระทำสัตย์ปฏิญาณเพื่อเป็นพันธมิตรต่อกันระหว่างพระไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งอยุธยา ในปี 2103 (ศุภยมา ษวณวิทยา สิริธร, 2567) หลังจากเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของล้านนาเสียให้แก่พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่าเพียง 2 ปี พระธาตุศรีสองรักจึงน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในยุคแรกที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปกรรมล้านนาค่อนข้างสูง เนื่องจากยังคงอยู่ในช่วงสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับล้านนาและยังเป็นผู้เคยไปปกครองล้านนาด้วยพระองค์เองด้วย

ภาพที่ 1 พระธาตุศรีสองรัก

เมื่อพิจารณารูปแบบของเจดีย์พระธาตุศรีสองรัก (ภาพที่ 2) (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) แล้วพบว่า มีลักษณะหลายประการที่คล้ายคลึงกับศิลปะล้านนาซึ่งจะวิเคราะห์แยกส่วนเป็นลำดับดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2 เปรียบเทียบชุดฐานพระธาตุศรีสองรัก (บน) และฐานปราสาทโขงพระเจ้านันทอง
วัดพระธาตุลำปางหลวง (ล่าง)

ชั้นฐาน ระเบียบของชั้นฐานซึ่งมีฐานเชิงสี่เหลี่ยมอยู่ในชั้นแรกสุด ถัดขึ้นมาเป็นชุดบัวคว่ำ – บัวหงาย ขนาดยืดสูง ซึ่งมีลวดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่รองรับอยู่ ลักษณะเช่นนี้มีความคล้ายคลึงกับชุดฐานของปราสาทโขงพระเจ้านันทอง วัดพระธาตุลำปางหลวงในศิลปะล้านนา ซึ่งนอกจากจะมีการใช้ลวดบัวลูกแก้วรองรับในชุดฐาน เช่นเดียวกันแล้ว การประดับปากแล (บัวปากปลิง) ที่ชุดฐานบัวคว่ำซึ่งอยู่เหนือลวดบัวลูกแก้ว ยังคล้ายคลึงกับ ลักษณะของฐานบัวคว่ำของพระธาตุศรีสองรักซึ่งประดับบัวออนหรือบัวปากปลิงเช่นเดียวกันด้วย ลักษณะของชุดฐาน ดังกล่าวจึงแสดงความสัมพันธ์ของระเบียบฐานของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมล้านช้างที่เทียบเคียงกับชุดฐานปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนาได้

องค์ระฆัง องค์ระฆังของพระธาตุศรีสองรักซึ่งอยู่ในผังทรงสี่เหลี่ยม องค์ระฆังมีทรงสูง ฐานกว้างปลายคอด และมีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ ตั้งอยู่บนฐานบัวที่ยืดสูงโดยไม่มีส่วนรองรับองค์ระฆัง 3 เส้น ซึ่งปรากฏในศิลปะนับตั้งแต่ในอินเดียมาจนถึงศิลปะในประเทศไทยทั้ง สุโขทัย อโยธยา หรือล้านนา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) บริเวณมุมองค์ระฆังมีการประดับกาบขนาดใหญ่ทั้ง 4 มุม การประดับกาบและลักษณะขององค์ระฆังทรงสี่เหลี่ยมเช่นนี้ล้วนมีความคล้ายคลึงกับยอดของปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนาเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างของโขงทำยวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ซึ่งมีส่วนยอดอยู่ในผังสี่เหลี่ยมที่สอปั้นคล้ายดอกบัวสี่เหลี่ยมและมีการประดับกาบขนาดเล็กทั้งสี่มุม (ภาพที่ 3) (วิกิพีเดีย, 2568) ยอดในลักษณะบัวสี่เหลี่ยมที่มีกาบหุ้มเช่นนี้ยังพบได้ในศิลปะล้านนาอีกหลายแห่ง เช่น ปราสาทโขงมณฑลพะเจ้าแก่นจันทน์ที่วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 4) หรือโคมสำริดของพระรัตนปัญญาที่สร้างถวายพระธาตุหริภุญไชย ซึ่งระบุปีที่สร้างตรงกับ พ.ศ. 2051 (ภาพที่ 5) พัฒนาการของทรงระฆังในผังสี่เหลี่ยมของเจดีย์ในศิลปะล้านช้างที่มีพระธาตุศรีสองรักเป็นต้นแบบ จึงน่าจะมีความสัมพันธ์กับบัวสี่เหลี่ยมบนยอดปราสาทโขงในศิลปะล้านนา

นอกจากนี้ หากพิจารณาร่วมกับชุดฐานซึ่งมีบัวคว่ำที่ยืดสูงแล้วลักษณะดังกล่าวยังคล้ายคลึงกับเสาประดับมุมทรงหลังคาลาดยอดบัวเหลี่ยมของเจดีย์วัดปิ่นสาท เชียงใหม่ กำหนดอายุสมัยในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) เสาดังกล่าวคงมีที่มาจากสถูปิกะหรืออาคารจำลองประดับมุม โดยมีลักษณะเป็นฐานหน้ากระดานคั่นด้วยท้องไม้ตัวเรือนธาตุลดรูปเหลือเพียงลักษณะทรงสี่เหลี่ยมที่มีส่วนบนเป็นหลังคาลาดหนึ่งชั้น คั่นด้วยฐานหน้ากระดานและท้องไม้ยอดเป็นบัวสี่เหลี่ยมที่มีการประดับกาบที่มุมและด้าน (ภาพที่ 6) หรือเสาอดบัวที่ประดับมุมปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง (ภาพที่ 7) ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระเมืองแก้วในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ที่มีระเบียบคล้ายคลึงกัน ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ที่ฐานบัวคว่ำลักษณะยืดสูงของเจดีย์ทรง

ระฆังสี่เหลี่ยมซึ่งมีพระธาตุศรีสองรักเป็นต้นแบบได้รับการพัฒนามาจากชุดหลังคาลาดและยอดทรงบัวสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นที่นิยมในศิลปะล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ประกอบเข้ากับชุดฐานที่มีลวดบัวลูกแก้วรองรับฐาน บัวคว่ำที่มีบัวปากปลิงซึ่งปรากฏในศิลปะล้านนาในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน อันเป็นเหตุให้เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมของ ล้านช้างไม่มีส่วนรองรับองค์ระฆัง 3 เส้น ดังที่ปรากฏในศิลปะอื่น ๆ

พัฒนาการของเสาประดับมุมทรงหลังคาลาดยอดบัวเหลี่ยมของล้านนาในเจดีย์ศิลปะล้านช้างยังพบตัวอย่าง ที่สำคัญ คือ ส่วนยอดพระธาตุพนมองค์เดิมซึ่งน่าจะมีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชร่วมสมัย กับพระธาตุศรีสองรักและพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ ก่อนที่จะมีการบูรณะอีกครั้งในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระเถระชาวเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2233 - 2235 (อพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ, 2557) ซึ่งน่าจะคงรูปแบบเดิมสมัย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเอาไว้ ยอดดังกล่าวแสดงระเบียบที่คล้ายคลึงกับเสาหลังคาลาดยอดดอกบัวเหลี่ยมในศิลปะ ล้านนามาก (ภาพที่ 8) (วิรัชทร สุนนารถ, 2563) นอกจากนี้ สถูปศิลาที่บรรจุขุมศพและผอบใส่พระอัฐิธาตุ ซึ่งพบในกรุของพระธาตุพนมซึ่งมีตำนานกล่าวย้อนไปถึงครั้งอัญเชิญพระอัฐิธาตุจากยอดภูเพ็กใน พ.ศ. 500 ก็มีลักษณะที่พัฒนามาจากหลังคาลาดซ้อนกันสองชั้นและมียอดเป็นบัวสี่เหลี่ยมเช่นกัน (ภาพที่ 9) (อพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ, 2557) ลักษณะทางศิลปกรรมของสถูปศิลานี้จึงสามารถกำหนดอายุสมัยได้ว่าคงสร้างขึ้นคราว บูรณปฏิสังขรณ์สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ภาพที่ 3 เปรียบเทียบการประดับกบระหว่างยอดปราสาทโขงท่ายวิหารลายคำวัดพระสิงห์ กับ พระธาตุศรีสองรัก

ภาพที่ 4 ยอดบัวที่มีกบหุ้มของปราสาทโขงมณฑป พระเจ้าแก่นจันทน์ที่วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ กลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 5 ยอดบัวที่มีกบหุ้มของโคมสำริด ซึ่งพระรัตนปัญญาสร้างถวายพระธาตุหริภุญไชย ในปี พ.ศ. 2051

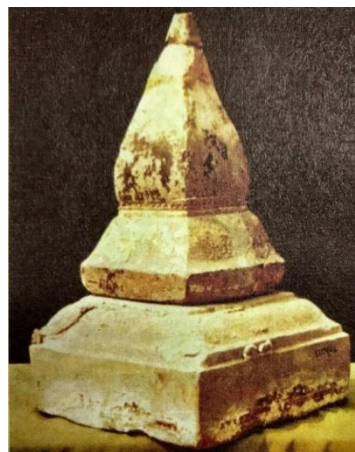
ภาพที่ 6 เสาหลังคาลาดยอดบัวสี่เหลี่ยม
วัดปันสาธ เชียงใหม่ กลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 7 ยอดเสาบัวสี่เหลี่ยมประดับมุมหลังคา
ปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง เชียงใหม่
กลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 8 (ซ้าย) ยอดพระธาตุพนมองค์เดิม
ซึ่งมีระเบียบที่คล้ายคลึงกับเสายอดบัวสี่เหลี่ยม
ในศิลปะล้านนา

ภาพที่ 9 สถูปศิลาบรรจุพระอรังคะธาตุ วัดพระธาตุพนม
ซึ่งมีลักษณะคล้ายเสาหลังคาลาด ยอดบัวสี่เหลี่ยม
ในศิลปะล้านนา (รูปที่ 6)

พระธาตุหลวง เวียงจันทน์

พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ (ภาพที่ 10) ได้รับการสร้างขึ้นหลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมายังเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2109 เพื่อให้เป็นพระธาตุหลวงประจำราชธานีแห่งใหม่ของพระองค์ จารึกพระธาตุหลวงได้เรียกชื่อเจดีย์องค์นี้ว่า โลกจุฬามณี (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555) ซึ่งมีเพียงแต่แสดงให้เห็นถึงคติของการจำลองเอาพระเจดีย์จุฬามณีจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงมาไว้บนโลก แต่ยังสะท้อนการแสดงอำนาจของราชธานีแห่งใหม่ในฐานะศูนย์กลางของจักรวาลอันเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์จุฬามณี ดังนั้น ศิลปกรรมขององค์พระธาตุหลวง เวียงจันทน์จึงต้องแสดงความหมายเชิงประติมานวิทยาที่สอดคล้องกับคตินี้

หากพิจารณาจากรูปแบบทางศิลปะแล้วพระธาตุหลวง เวียงจันทน์อาจมีได้มีลักษณะที่คล้ายคลึงมาจากระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในยุคแรกที่มีพระธาตุศรีสองรักเป็นต้นแบบโดยตรง เพียงแต่ได้แรงบันดาลใจจากแหล่งเดียวกัน คือ การใช้หลังคาลาดและเสายอดบัวสี่เหลี่ยมจากศิลปะล้านนาดังจะพิจารณาตามองค์ประกอบต่าง ๆ ของเจดีย์ ดังนี้

ภาพที่ 10 พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ ลาว ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

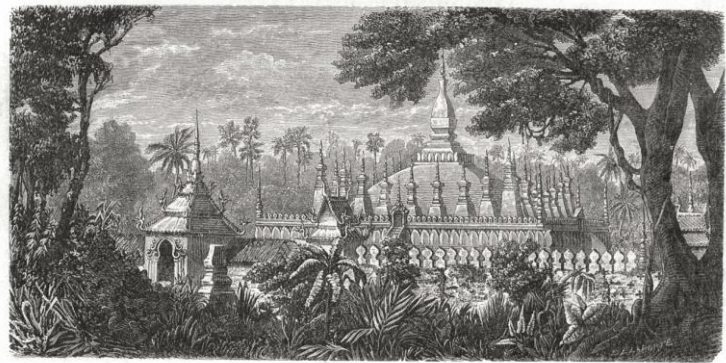
เจดีย์บริวาร เจดีย์บริวาร 30 องค์ซึ่งล้อมรอบเจดีย์ประธานนั้นพงศาวดารล้านช้างกล่าวว่าเป็นการเปรียบกับ
 บารมี 30 ประการของพระพุทธเจ้าที่สั่งสมมาในอดีตชาติ เจดีย์บริวารเหล่านี้เมื่อมองจากด้านมุมของพระธาตุหลวง
 จะมีลักษณะเรียงกันคล้ายกับสัตว์บริภัณฑ์ ซึ่งประดับกลางหลังคาของสิม (อุโบสถ) ในศิลปะล้านช้างอันเป็นการจำลอง
 ภาพตัดขวางของจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางนั่นเอง เจดีย์บริวารตั้งอยู่บนแท่นสูงที่ยื่นออกมาจากฐาน
 ของเจดีย์ประธาน เจดีย์อยู่ในผังเป็นยกเก็จมีฐานเชิงหนึ่งชั้นต่อด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ 2 ฐาน ลักษณะของบัว
 มีความโค้งงอแบบบัวปากปลิง ถัดขึ้นไปเป็นท้องไม้ร่วมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่อีก 1 ฐาน ด้านบนเป็นหลังคาลาด
 และยอดบัวแปดเหลี่ยม ซึ่งมีลักษณะสูงชะลูดค่อย ๆ คอดเว้าแบบขวดก่อนที่จะผายออกอีกครั้งด้านบนสุดคล้ายตุ้ม
 ดอกบัวตูมเล็ก ๆ ระเบียบของเจดีย์บริวารดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับเสายอดบัวสี่เหลี่ยมประดับมุมปราสาทโขง
 พระธาตุศรีจอมทองเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 11) รวมถึงการประดับกรอบสามเหลี่ยมที่มุมเสาซึ่งมีลักษณะคล้ายกับ
 ปากแลของล้านนาที่สอดคล้องกับการประดับบัวปากปลิงของเจดีย์บริวารดังกล่าวด้วย อย่างไรก็ตามส่วนยอดบัวเหลี่ยม
 นั้นตรงปลายสุดกลับเป็นยอดตัด สันนิษฐานว่าแต่เดิมอาจมีลักษณะสอบโค้งและผายออกเป็นตุ้มดอกบัวเล็ก ๆ
 รูปแบบเดียวกับเจดีย์บริวารพระธาตุหลวง แต่ภายหลังถูกตัดแปลงเพื่อประดับฉัตรซึ่งยังคงปรากฏบนส่วนยอดบัว
 ชั้นบนสุดของปราสาทโขง ขณะที่ยอดอื่น ๆ นั้นฉัตรคงหักหายไปจนไม่ได้รับการนิยมประดับในเวลาต่อมา

ภาพที่ 11 เปรียบเทียบระเบียบทางศิลปกรรมของเจดีย์บริวารวัดพระธาตุหลวง เวียงจันทน์
 และเสายอดบัวเหลี่ยมประดับมุมปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง เชียงใหม่

ภาพที่ 12 ยอดบัวเหลี่ยมที่มีส่วนปลายเป็น
ตุ่มบัวตูมของกุ่มน้อย วัดพระสิงห์ เชียงใหม่
กลางพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 13 ภาพวาดพระธาตุหลวงเวียงจันทน์
ในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1860

ลักษณะของยอดบัวเหลี่ยมที่สอบเข้าและผายออกเป็นตุ่มบัวตูมนี้ยังคงพบที่กุ่มน้อยหรือกุ่มลายในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ (ภาพที่ 12) แม้จะมีข้อสันนิษฐานใหม่ว่ากุ่มน้อยนี้ควรจะมีอายุสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 24 เนื่องจากมีการประดับลายตามแบบที่นิยมของช่างล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 24 (ชาญคณิต อารมณ์, 2550) แต่จากหลักฐานร่วมสมัย เช่นโคลงนิราศทริภุญไชย (สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2060) กล่าวถึงปราสาทที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งอยู่ในส่วนของวัดพระสิงห์ทางทิศใต้ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2555); (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2561) สันนิษฐานว่ากุ่มน้อยองค์นี้น่าจะเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปในอดีตก่อนที่จะมีการประดิษฐานในวิหารลายคำ ดังเช่นในปัจจุบัน การที่พระพุทธรูปเคยประดิษฐานในกุ่มน้อยคงอยู่ในความรับรู้ของคนรุ่นต่อ ๆ มาจนทำให้กุ่มน้อยยังคงได้รับการบูรณะเรื่อยมาในยุคหลัง รูปแบบยอดที่มีลักษณะบัวเหลี่ยมทรงสูงที่มีส่วนปลายเป็นตุ่มบัวตูมของกุ่มน้อยนี้ คงจะเป็นที่นิยมตั้งแต่ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ซึ่งร่วมสมัยกับปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง และคงเป็นที่นิยมสืบมาในยุคหลัง พบตัวอย่างของการทำยอดลักษณะดังกล่าวในปราสาทโขงพระเจ้าของอุโบสถวัดพระสิงห์ ซึ่งน่าจะสร้างหรือได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่สมัยพระเจ้ากาวิละในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 (ชาญคณิต อารมณ์, 2550) หรือธรรมาสันในวัดพันเตาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งสร้างขึ้นช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ความนิยมในการสร้างยอดบัวเหลี่ยมที่มีส่วนปลายเป็นตุ่มบัวตูมนี้คงจะให้แรงบันดาลใจต่อช่างของล้านช้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนได้รับการพัฒนามาเป็นรูปแบบของการสร้างเจดีย์บวรด้วย

เจดีย์ประธาน เจดีย์ประธานของพระธาตุหลวง เวียงจันทน์นั้นได้พังทลายจากการรุกรานของชาวฮ่อในปี พ.ศ. 2417 จนไม่มีภาพถ่ายให้ศึกษารูปแบบดั้งเดิม มีเพียงแต่ภาพวาดของชาวฝรั่งเศสในช่วงปลายทศวรรษ 1860 (ราว พ.ศ. 2408 - 2412) (ภาพที่ 13) (Wikipedia, 2025) และหลักฐานเจดีย์จำลองขนาดเล็กทรงระฆังสี่เหลี่ยมลักษณะสูงชะลูด ซึ่งพบในองค์พระธาตุหลวง (ภาพที่ 14) (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) จึงมีสมมติฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่มีรูปแบบเดียวกับองค์พระธาตุหลวงด้านนอกซึ่งพังทลายลงมาแล้ว หลักฐานทั้งสองนี้จึงกลายเป็นต้นแบบให้เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสได้บูรณะเจดีย์ประธานของพระธาตุหลวง ในปี พ.ศ. 2453 และได้มีการบูรณะใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ. 2473 - 2478 ให้มีสุนทรีย์และรูปแบบอันแสดงเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

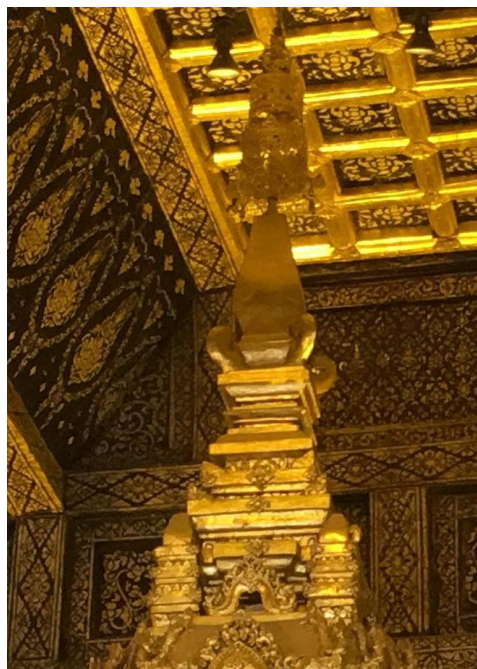
เมื่อพิจารณาจากหลักฐานร่วมสมัยอันได้แก่ภาพวาดและหลักฐานทางศิลปกรรมอันได้แก่เจดีย์จำลองที่พบในพระธาตุหลวง ลักษณะเด่นของเจดีย์ประธานของพระธาตุหลวง คือ การก่อเนินเป็นพูนคล้ายบัวคว่ำขนาดใหญ่ ตรงกลางเนินมีฐานล่างเป็นกลีบบัวหงายรองรับฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่หนึ่งชั้นต่อด้วยชุดฐานบัวคว่ำ - บัวหงายที่มีลักษณะปลายอ่อนแบบบัวปากปลิงอีก 2 ชั้น รองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยม ซึ่งค่อย ๆ สอบเข้าและผายออกด้านบนเล็กน้อย คล้ายปากขวดด้านบนสุดเป็นส่วนปลียอดซึ่งจากหลักฐานเจดีย์จำลองนั้นส่วนยอดได้หักหายไป ส่วนหลักฐานภาพวาดนั้นส่วนยอดน่าจะมีลักษณะเดียวกับเจดีย์บริวาร คือ เป็นยอดแบบบัวเหลี่ยมตรงปลายเป็นตุ่มบัวตูม

ลักษณะตั้งแต่ส่วนฐานบัวรองรับองค์ระฆังของเจดีย์ประธานมีระเบียบที่คล้ายคลึงเป็นอย่างมากกับส่วนยอดของปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง (ภาพที่ 15) การประดับเส้นโค้งคล้ายกลีบบัวที่ท้องไม้ของชุดฐานรองรับยอดปราสาทโขงก็มีลักษณะที่สัมพันธ์กับชุดกลีบบัวที่ส่วนฐานรองรับองค์ระฆัง ดังนั้น เจดีย์ประธานของพระธาตุหลวงจึงน่าจะได้แรงบันดาลใจมาจากแหล่งเดียวกันกับเจดีย์บริวาร คือ ส่วนของชั้นหลังคาปราสาทโขงในศิลปะล้านนา โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาพร้อมกับส่วนที่เป็นเนินคล้ายบัวคว่ำขนาดใหญ่ นั้นคงจะมีที่มาจากลักษณะการใช้หลังคาลาดของปราสาทโขงนั่นเอง พัฒนาการของยอดบัวเหลี่ยมตรงปลายเป็นตุ่มบัวตูมในศิลปะล้านนาที่ส่งแรงบันดาลใจสู่ศิลปะล้านช้างนี้คงจะพัฒนาต่อมาจากส่วนยอดของปราสาทแบบพญารัตนุในศิลปะพม่าอีกหนึ่ง (ภาพที่ 16) ดังพบว่า ในช่วงแรกล้านนาจะนิยมสร้างยอดทรงบัวสี่เหลี่ยมเช่นปราสาทโขงท้ายวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ หรือปราสาทโขงมณฑปพระเจ้าแก้วจันทน์ วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ ก่อนจะค่อย ๆ คลี่คลายมาเป็นยอดบัวเหลี่ยมตรงปลายเป็นตุ่มบัวตูมที่มีลักษณะสูงชะลูดกว่าอีกต่อหนึ่ง

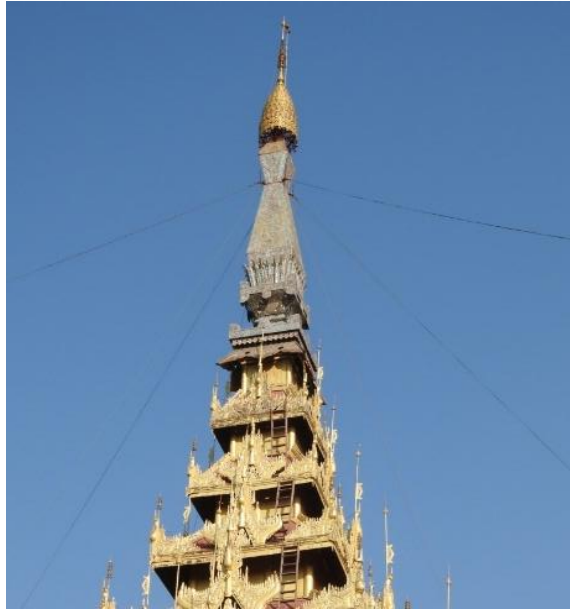
ความสัมพันธ์ของรูปแบบที่มีระเบียบทางศิลปะคล้ายคลึงกันนี้ ยังช่วยยืนยันให้เห็นว่าแม้รูปแบบของพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ ในปัจจุบันจะมาจากการบูรณะ แต่รูปแบบที่ศึกษาจากเจดีย์จำลองและภาพวาดเก่า ก็ยังคงสะท้อนระเบียบของหลังคาลาดแบบล้านนา เช่นเดียวกับเจดีย์บริวาร

ภาพที่ 14 เจดีย์จำลองซึ่งพบในพระธาตุหลวง
สันนิษฐานว่าจำลองของเจดีย์ประธานพระธาตุหลวง

ภาพที่ 15 ยอดปราสาทโขงพระธาตุศรีจอมทอง
ซึ่งมีระเบียบทางศิลปกรรมคล้ายคลึงกับเจดีย์ประธาน
ของพระธาตุหลวงรวมถึงเจดีย์จำลอง

ภาพที่ 16 ยอดปราสาทแบบพญาราชทูในศิลปะพม่า ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับยอดปราสาทโขงของล้านนา ที่ส่งแรงบันดาลใจให้เจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างอีกต่อหนึ่ง

ประติมานวิทยาของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมศิลปะล้านช้างที่สัมพันธ์กับศิลปกรรมล้านนา

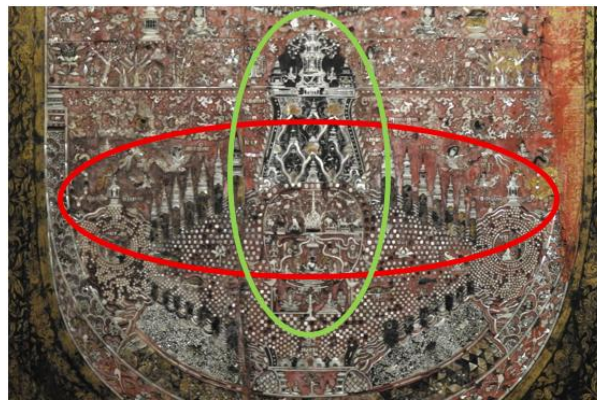
หากพิจารณาความหมายในเชิงประติมานวิทยาแล้ว การนำเอาส่วนชั้นหลังคาลาดและยอดบนสุดของปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนามาพัฒนาเป็นเจดีย์ประธานของพระธาตุหลวง ล้วนมีความหมายเดียวกัน เนื่องจากหลังคาโขงพระเจ้า คือ การจำลองชั้นต่าง ๆ ของเขาพระสุเมรุ ลวดลายสัตว์ในชั้นลาดหลังคาล่างสุด เช่น พญานาค (ภาพที่ 7) จึงหมายถึง ปาหิมพานต์ที่ตั้งบริเวณฐานของเขาพระสุเมรุ ต่อด้วยชั้นขุมซ้อน ที่หมายถึง สวรรค์ชั้นต่าง ๆ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางศิลปกรรมกับความหมายเชิงประติมานวิทยา ระหว่างปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนากับเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง ในที่นี้ ได้แก่ พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ พบว่า ส่วนเนินที่คล้ายฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่ของพระธาตุหลวง เวียงจันทน์เปรียบเทียบกับชั้นหลังคาลาดของปราสาทโขง จึงมีความหมายถึง ส่วนฐานของเขาพระสุเมรุและสัตบริภัณฑ์ และส่วนองค์ระฆังสี่เหลี่ยมประธาน ซึ่งเทียบเท่ากับส่วนยอดของปราสาทโขง จึงมีความหมายถึง เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาลและเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์จุฬามณี สอดคล้องกับนามอย่างเป็นทางการของพระธาตุหลวงที่ปรากฏในจารึก คือ โลกจุฬามณี (เป็นจุฬามณีของโลก หรือ เป็นยอดมณีแห่งโลก) นั่นเอง

ขณะที่เจดีย์บริวารของพระธาตุหลวง ซึ่งมีลักษณะสอปสูงคล้ายเสาเรียงตามด้านและมุมของเจดีย์ประธาน เปรียบเทียบกับเสายอดบัว ซึ่งประดับอยู่ประจํามุมของหลังคาปราสาทโขงแต่ละชั้น มีความหมายเทียบเท่ากับ สัตบริภัณฑ์ที่ล้อมรอบยอดประธานอันหมายถึงเขาพระสุเมรุ การนำเอารูปแบบเสายอดบัวดังกล่าวมาพัฒนาขึ้นเป็นรูปแบบเจดีย์บริวารของพระธาตุหลวงจึงมีความหมายในเชิงประติมานวิทยาที่สอดคล้องกัน

อนึ่งหากพิจารณารอยพระพุทธรูปประทับมุกข์ของล้านนาจากวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 17) ซึ่งได้รับการศึกษาตีความจากนักวิชาการล้านนาคดีศึกษา ว่าเป็นภาพของรอยพระพุทธรูปที่มีการประดับลายมงคล 108 พร้อมรูปธรรมจักรประดับด้วยแก้วอวัตรกลางพระบาท มีการตกแต่งเป็นลายไตรภูมิตามคติจักรวาลวิทยา โดยจัดตำแหน่งระบบภูมิจักรวาลตามแนวตั้ง ตั้งแต่ชั้นโสฬสพรหมโลก เทวโลก ลงมาถึงเขาพระสุเมรุ และเขาสัตตบริภัณฑ์ พร้อมจารึกคำอธิบายประกอบ (กรมศิลปากร, 2568)

เมื่อเปรียบเทียบภาพไตรภูมิตามคติจักรวาลวิทยานรอยพระบาทดังกล่าวกับรูปทรงของพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ จะพบว่า ลักษณะของเขาวพระสุเมรุบนรอยพระบาทนั้น มีรูปทรงสอบเข้าและผายออกเล็กน้อยทางด้านบน แบบเดียวกับองค์ระฆังสี่เหลี่ยมของเจดีย์ประธานพระธาตุหลวง (วงกลมสีเขียว) ส่วนบนสุดของเขาวพระสุเมรุ อันมี โพชนิมิตมหาปราสาทตั้งอยู่นั้น มีรูปแบบและสัดส่วนเทียบเคียงได้กับส่วนยอดของเจดีย์ประธานด้วย เมื่อพิจารณา ร่วมกับแนวเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งเรียงลดหลั่นกันอยู่บนฐานโค้งเป็นเนินแล้วยังคล้ายคลึงกับส่วนฐานขนาดใหญ่ ที่รองรับเจดีย์ประธานและบริวารด้วย (วงกลมสีแดง) นอกจากนี้ การเรียงลำดับของเจดีย์ประธานและบริวาร ของพระธาตุหลวง (ภาพที่ 10) ยังมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับการเรียงลำดับของสัตตบริภัณฑ์ในภาพจักรวาลบนรอย พระบาทเป็นอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นว่าเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างมีความหมายเชิงประติมานวิทยา ในฐานะศูนย์กลางจักรวาลเช่นเดียวกับเจดีย์ในศิลปะอื่น ๆ

ภาพที่ 17 รอยพระพุทธรูปประทับมุก วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ แสดงลักษณะของจักรวาลวิทยาที่สัมพันธ์กับ พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ โดยเฉพาะลักษณะของเขาวพระสุเมรุที่ค่อย ๆ สอบเข้าและผายออกด้านบน เล็กน้อยคล้ายเจดีย์ประธานของพระธาตุหลวง (เปรียบเทียบรูปที่ 10)

สรุป

พัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้างที่มีพระธาตุศรีสองรัก และพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ เป็นต้นแบบ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากความนิยมในการทำปราสาทโขงพระเจ้าในศิลปะล้านนาในช่วงตั้งแต่กลาง พุทธศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะการนำเอาส่วนของเสาอดบัวสี่เหลี่ยม และยอดบัวเหลี่ยมตรงปลายเป็นตุ่มบัวตูม และชั้นหลังคาลาดมาพัฒนาเป็นส่วนฐานและองค์ระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง ทำให้ศิลปะล้านช้างไม่มีระเบียบ ของเส้น 3 เส้นรองรับองค์ระฆังเหมือนกับศิลปะแหล่งอื่น ๆ เมื่อพิจารณาความหมายเชิงประติมานวิทยาแล้วระเบียบ ของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมแบบล้านช้างที่คล้ายคลึงกับระเบียบของชั้นหลังคาและยอดปราสาทโขงแบบล้านนา แสดงให้เห็นถึงการสร้างสรรคของงานช่างในศิลปะล้านช้างที่จงใจเลือกเอาส่วนที่มีความหมายเทียบเท่ากับ เขาสัตตบริภัณฑ์รวมถึงเขาวพระสุเมรุมาพัฒนาเป็นเจดีย์ในแบบของตนเองอย่างลงตัวและยังคงความหมายที่สำคัญ ของเจดีย์ในฐานะแกนกลางของจักรวาลหรือเขาวพระสุเมรุไว้ด้วย ผลการศึกษานี้จึงได้ให้คำตอบที่ชัดเจนยิ่งขึ้นต่อ ประเด็นปัญหาที่มาของเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง และชี้ให้เห็นข้อจำกัดของแนวคิดเดิมที่เน้นบทบาท และอิทธิพลทางศิลปะจากแหล่งอื่น ๆ เช่น อโยธยาหรือทวารวดี เนื่องจากรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏมีความสืบเนื่อง กับศิลปกรรมล้านนามากกว่าอย่างมีนัยสำคัญ กระนั้นยังมีประเด็นสืบเนื่องอันควรแก่การศึกษาต่ออย่างอดองคความรู้ ดังกล่าวในอนาคต เช่น พัฒนาการของเจดีย์ในศิลปะล้านช้างก่อนหน้าพระธาตุศรีสองรัก หรือการศึกษาเชิงประติมาน วิทยาเปรียบเทียบคติจักรวาลวิทยาระหว่างล้านนาและล้านช้าง เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลง ทางโลกทัศน์และศิลปกรรมในสองพื้นที่ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2568). รอยพระพุทธรูป. เรียกใช้เมื่อ 21 ตุลาคม 2568 จาก <https://shorturl.asia/qjlll>
- ชาญคณิต อารณ. (2550). ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2561). “ล้านนาศึกษา” ใน “ไทศึกษา” ครั้งที่ 13 (12) 500 ปี โคลงนิราศหริภุญไชย: คุณค่าและความทรงจำ (1). เรียกใช้เมื่อ 10 มกราคม 2568 จาก <https://shorturl.asia/K6hwE>
- วิกิพีเดีย. (2568). พระธาตุศรีสองรัก. เรียกใช้เมื่อ 23 ตุลาคม 2568 จาก <https://shorturl.asia/S9O1z>
- วีรภัทร สุนทรธ. (2563). การบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม. เรียกใช้เมื่อ 14 สิงหาคม 2568 จาก <https://shorturl.asia/47wQB>
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2518). เสมออีสาน. วารสารเมืองโบราณ, 1(2), 88-116.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). เจดีย์ พระพุทธรูป อุบัติ่ม สิม ศิลปะลาวและอีสาน. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
- _____. (2560). เจดีย์ในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และพลังศรัทธา. นนทบุรี: เมืองโบราณ.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2567). ฐานข้อมูลจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก 1. เรียกใช้เมื่อ 17 ธันวาคม 2567 จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/2433>
- อพิสิทธิ์ ธีระจรรูวรรณ. (2557). พระธาตุพนม. นนทบุรี: มติชนปากเกร็ด.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2555). ข้อคิดใหม่เรื่อง “พระสิงห์” เมืองเชียงใหม่. วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 37(3), 198-233.
- Wikipedia. (2025). Vientiane. Retrieved January 14, 2025, from <https://shorturl.asia/zwQfH>